

II. Brassai a magyar tanításnyelvet beviszi a kollégiumba.

Emlékbeszéd.

írta és felolvasta: Dr. Gál Kelemen kollégiumi felügyelő-gondnok.

Száz esztendeje mult három héttel ezelőtt, hogy Brassait tanárrá választották. Sokan voltak ellene megválasztásának, főképen a tanárok s a főbb vezető világiak. Nem is csoda. Sok minden szólt ellene. A nagytekintélyű Augusztinovicznak pl. az volt a felfogása, hogy „professzor nem lehet bajuszos“. Már pedig a 37 éves Brassainak nemcsak bajusza volt, hanem még pofaszakállja is. Az is baj volt, hogy Brassai nem járt külföldön s így 1568 óta ő az első tanár, akit mint külföldön nem jártat választottak meg. Aztán nem volt „belső ember“, amire eddig nem volt eset. Az is zavart némelyeket, hogy Sziágyi Ferenc őt a híres Clio-perben „iskolát sehol rendesen nem végzett klavirmesternek“ csúfolta. De sokan voltak mellette is, akik ismerték tudományos hírnevéről, melyet már eddigi tudományos értekezéseivel és irodalmi polemiaíval kivívott magának. A választást ellenei fanyar mosollyal fogadták, a tanuló ifjúság kitörő lelkesedéssel. Fáklyásmenettel tisztelte meg, a kollégiumot pedig kivilágította. Hogy mennyire meg volt oszolva a közvélemény, mutatja az, hogy míg az ifjúság oda volt, Székely Sándor igazgató felment a kollégiumba s a gyertyákat oltogatni kezdte. Az ifjúság valahogyan neszét vette e vállalkozásnak, ingerülten hazarohant s csak kis hijja volt, hogy minden baj nélkül mult el ez az incidens.

A választást a városi közönség is nagy figyelemmel kísérte s eredményét kíváncsi érdeklődéssel várta. Gyöngyösi István, mint szemtanú, beszéli (Unitárius Közlöny III. 22. l.), hogy a választás híre azonnal elterjedett a városban, mert mindenki figyelemmel kísérte a csaknem országos kérdés kimenetelét. A kaszinóban is erről beszélt mindenki. Báró Wesselényi Miklós Bölöni Farkas Sándornak így fejezte ki véleményét: „Ti büszkék lehettek Brassaitokra. Sokan elperelnők, ha lehetne, tőletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit tesztek. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok“.

Holnap után lesz kereken száz esztendeje, hogy 1837 március 2-án itt, ebben a teremben szokatlanul nagyszámú közönség jelenlétében beiktatták tanári állásába. Mintha az ősök szellemének

szárnysuhogását hallanám! Ott vannak az egyház és a kollégium képviselőiként a három Székely: Miklós, a későbbi püspök, Sándor a kollégium rektora és Mózes, a filozófia professzora, aztán a főgondnokok. És sokan a városi közönségből, kik értesülve voltak a megválasztása körül folyt vitákról. De ott vannak a reformkor szellemétől átitatott lelkű fiatalok is, közöttük Bölöni Farkas Sándor, kinek nem rég jelent meg *Északamerikai útazása*, melylyel erkölcsi forradalmat idézett fel a lelkekben a politikai és társadalmi viszonyok felfogása tekintetében. Mindenekelőtt pedig ott voltak a diákok, kik valami hibázni nem tudó ösztönös megérzéssel várták és sóvárogták tőle az újat. Ez a sokrétegű és különböző felfogásoktól fűtött közönség csupa kíváncsiság volt, csupa várakozás. És az új tanár a szószerkekre lép és megszólal — *magyarul*. Több, mint 250 év óta az első eset, hogy tanári beköszöntő magyarul hangzott el. Ez volt a közönség első kellemes meglepetése: még be sem lépett jóformán a kollégiumba s már is meg van a hatása. Mikor másnap, március 3-án először lépett a tanterembe, Gedő László, a nagy jóltevő Gedő József fia, lelkes beszéddel üdvözölte, mint olyant, „ki a hosszú éj után *várt napot* hozott iskolánk egére“. Mi volt ez a *várt nap*? *A magyar szó, a nemzeti szellem*. Bessenyiék és Révayék már majdnem háromnegyed századdal előbb kezdték ébresztgetni a nemzeti szellemet nagy álmaiból. A közélet, a törvényhozás, az iskola nyelve latin volt, mikor külföldön a nemzeti nyelvek már régen elfoglalták mindenütt az őket jogosan megillető helyüket. S ami a magyar közélet és törvényhozás terén történt, ugyanaz történt az iskolában. A tanuló két életet élt. Egyiket benn órán, ahol hallgatta és másolta a száraz, rideg scholasztikus latin előadásokat. Másikat künn a maguk diáki társadalmában, melyben a nemzeti nyelv és irodalom problémáit magyar nyelven olvasták, tárgyalták, vitatták. Milyen szomorúan jellemző, amit Kriza mond magáról, hogy csak 13 éves korában s „mint egy történetből“ kapott néhány újabkori magyar író, mint Kazinczy, Fáy András s többre nem is emlékszik, hogy olvasta, vagy ismerte volna 19 éves koráig“. És hogy úgy belejött a latin diszichonck készítésébe, hogy a magyar versekre nem kapott oly szép lektákat, mint a latin versekre. Mintha a Himnusz halhatatlan költőjét hallanók, aki — saját vallomása szerint — 13 éves korában jobban tudott latinul, mint magyarul.

A magyar nyelv nem mint a tanítás nyelve, hanem csak mint tantárgy, csak 1791-től fogva szerepel a tanulmányok sorában. És a magyar nyelvet latinul írt nyelvtanból tanítják és tanulják. Magyar irodalmi tanításról most még nem is álmodnak! Az iskolai korhatár nem volt megállapítva. Az elemi iskola nem volt az általános tankötelezettség alapján megszervezve s a középiskolától elválasztva. A kollégium elvégzése után a különböző közéleti pályákra és szakokra való előkészítés és készülés útjai nem voltak szabatosan előírva. Aki a kollégium „filozófiai tanfolyamát“ végezte, azt minden előkészület és előírt vizsgálat nélkül azonnal alkalmazták publicus praeceptornek, vagy amint az 50-es években mondták, *altanárnak*. Mintha valakit ma az érettségi után rászabadítanának az alsó osztályokra. Tegnap még az iskola padjaiban ültek s ma már publicus praeceptorai a tegnapi pajtásoknak.

Nem voltak megfelelő kézikönyvek. Ha volt is néha-néha valamely tantárgynál tankönyv, az rettenetesen bő és megemészthetetlenül tudományos volt. Nem az volt a célja, hogy a tanuló könnyen megértse, hanem az, hogy az író feneketlen tudományát fitogtassa. Mit tehettek tehát? A tanár diktálta a tanulni valót, a tanulók leírták, az idő jó része ezzel telt el s a végén is a helytelen és hibás leírás miatt egy csomó sületlenséget tanultak össze.

És milyen volt a tanulók élete, a diák-társadalom belső világa, a fegyelmi állapot? Szigorúan megszabott napirend szabályozta ezt, mely azonban nem vette figyelembe az ifjúság erőitől, lendületétől, eszményektől feszített vágyait és törekvéseit, hanem a középkorból áthozott aszkétikus formáival és szabályaival a fiatal lelkek életnyilvánulásait csak akadályozta. Ezek a törvények és szabályok mindig egy régibb kor szellemét és gondolkozásmódját tükrözték, ezért megszokottak, meguntak voltak s a fiatalság jövőbe tekintő vágyainak és törekvéseinek nem útmutató szabályozói, hanem kerékkötői voltak.

Ez volt nagyjában és vázlatosan a helyzet kollégiumunkban, mikor Brassai tanári állomását elfoglalta. *Működése fordulópontot jelent iskolánk történetében.* A korszakos fordulat abban áll, hogy *a latin nyelvet, mint a tanítás és tanulás nyelvét a magyar váltja fel.* Már az 1837. évi Főtanács bizottságot küldött ki „az alsóbb tudományok és tanítási rendszer még jobb karba és az élet szükségéhez alkalmaztatott arányba hozatalára. A bizottság nem nagy kedvvel és buzgósággal végezte munkáját. Az ügy nem mozdult

előre egy lépéssel sem. Ezért 1841-ben egyenesen Brassait bízták meg azzal, „hogy ifjaink célirányosabb taníthatására nézve tervet dolgozzon ki.“ Négy hónap alatt kész a tervezetével, melyet az aug. 27-étől Corundon tartott zsinat elé terjesztettek. Ez a tervezet kemény, de minden szavában igaz bírálatot mond az akkori iskoláról. Az iskola által nyújtott műveltség messze elmarad a világ műveltségétől. Künn az életben a XIX. század argandi lámpájával járnak, benn az iskolában a XVI. század pislogó mécsénél tapogatóznak. Az alsó osztályok tanítási módja az értelmet nem fejleszti, csak az emlékező tehetségre van alapítva. Tanulóink a szükségesekből semmit sem tudnak. Mindennek oka: *a fennálló rendszer és a köztanítók járatlansága és tudatlansága. A rendszer azért, mert egyetlen egy tárgyat, a latin nyelv használatát tűzi ki mind célul, mind eszközzül. S ez egy tárgy tanítása is oly hiányos módon és oly elavult és célszerűtlen eszközökkel történik, hogy a tanuló 7 évi tanfolyam után is sem magyar, sem latin nyelven még csak egy conceptus megírására sem alkalmas. Hazájáról, a földről, a természet műveiről és törvényeiről, a számok és uralakok viszonyairól a legcsekélyebb ismeretei sincsenek. A második ok a köztanítók járatlansága. A tanítás ép olyan mesterség, mint minden más „észi és kézi művészet“, melyet senkisé is szophat az ujjából, hanem tanulni kell. Aztán a tanítónak magának is tudnia kell, hogy taníthasson, még pedig többet kell tudnia, mint az emberek képzelik. Hogy lehessen kívánni, hogy a tanító latint, németet, vallást, számvetést, földrajzot és történelmet tanítson, mindezekről eleget tudjon s a tanítási módszerre is készen legyen, aki erre sohasem készült? Míg a köztanító valamennyire belejő, eltelik az idő jó része, várja a papi állásra való kirendelést, év végére megkapja, kimegy az iskolából s az utána következő kezdeti előlről. Valóságos szifusi munka!*

A kemény bírálat után következik a javaslat, amely *a kollégium alsó és felső tagozatából teljesen törli a latint, mint az előadás nyelvét, sőt alól, mint tantárgyat is.* A 3 alsó osztály — a mai elemi iskola 4 osztálya — a *hungarica classis*, a 4 felső — a mai algimnázium — a *philologica classis*, amelyekben azonban a reálék tanulása is párhuzamosan foly.

E terv szerint a köztanítók *nem osztályonként*, hanem *szakok szerint* neveztetnek ki. Ilyen szak 7 van: latin, magyar-német, olvasás-, értelem kifejtő gyakorlatok-természetráaj, földrajz-tör-

ténelem, szám- és űrtan, írás rajzolás-ének és vallás. Ezek a szakcsoportok nagyjában megfelelnek a sokkal későbbi egyetemi tanárképzés által szabályozott szakcsoportoknak. Ez a szakrendszer szükségképen hozta magával a *pedagogiának* rendes tantárgyként való behozatalát és előadását, továbbá a *pedagogikai* állás szervezését és egy állandó *nevelésügyi bizottság* létesítését.

A felső osztályok tanulmányi rendjére vonatkozó kritikája szintén lesújtó. Ki meri mondani, hogy nemcsak nálunk, hanem egész Transylvániában *a tanuló ifjúság egyetlen egy intézetben is a latin nyelvet nem érti*. Idegen nyelvet teljesen megtanulni — mondja az a Brassai, aki vagy 8—10 európai nyelvet beszélt — nincs és nem is lehet teljesen hatalmunkban. Mi tehát a teendő? A célt kell megfelelően kitűzni. A cél ezután *nem a latin nyelv beszélése*, hanem latinból magyarra, vagy magyarból latinra *hibátlanul fordítani*, vagy egy feladott tárgyra *conceptust írni*. Az eddigi rendszer a nyelvek iránt tehetségtelen tanulókat kiképzés nélkül hagyja s emiatt iskoláinkba rossz, mert tudatlan tanítókat, eklézsiáinkba rossz, mert tudatlan papokat küldünk. Csupán „megrögzött előítéletből“ tantalusi kínokat szereztünk ezeknek, mert a latin edényén keresztül csalogattuk, csábítottuk őket a tudományok mézével s nem engedték hozzányulni. Ideje már, hogy e visszás és fonák eljárással felhagyjunk s a *felsőbb tudományokat magyarul tanítsuk*. *Ez a terv természetes jogaiba iktatja az anyanyelvet s ezzel az életre szükséges reális ismeretek bővebb megszerzését és elsajátítását lehetővé teszi.*

A corundi zsinat korszakalkotó kollégiumunk történetében, amelyet új tanulmányi rendjével a nemzeti művelődés útjára indít. Mint érdekesen jellemző történeti mozzanatot részletesebb fejtegetés nélkül egyszerűen csak megemlítem, hogy a zsinat minden vita és hozzászólás nélkül fogadta el a tervet, ami annyira meglepte Daniel főgondnokot, aki Brassai tanárrá választását javaslatba hozta, hogy tiltakozott ellene. S mikor a zsinat a tiltakozást nem vette figyelembe, sőt jegyzőkönyvébe sem iktatta, a főgondnok mindjárt másnap (1841 aug. 28-án) jelentést tett a főkormányzókhoz s abban előadta, hogy a zsinat „*a transylvániai tanulmányi rendszerrel merőben ellenkező*“ tervet fogadott el minden megvitatás és alapos megtárgyalás nélkül. A főkormányzók felvilágosításért a képviselő tanácshoz fordul, amely megadja a feleletet, a tervet további vita tárgyává teszi s a következő főtá-

nácsra megint előterjeszti. A fő kormányzószék éveken keresztül érdeklődik még a tanterv sorsa iránt, míg a képviselő tanács megírja, hogy a főgondnok aggodalmai már eloszlottak, mert a terv az ő elnöklete alatt ismételten alaposan megtárgyaltatott és már életbe is léptettetett,

Ami nálunk történt 1841-ben, ugyanaz történt tíz évvel azelőtt Enyeden Szász Károllyal. Itt ő volt az új tanterv készítője, aki szintén kidobta az alsó osztályokból a latint s hasonló szabad szellemben érvelt az anyanyelv mellett a nemzeti szellemű műveltség érdekében. Őt is bevádolták tanártársai Estei Ferdinánd előtt szabadelvű eszméiért s a latin elleni buzgólkodásáért. A gubernium nyomozó bizottságot küldött ki Aiudra, amely diákokat hallgatott ki a panaszokra nézve. Egyik kihallgatott diák ezt a kijelentést tette: „nem, nem professzor Szász, hanem az idő van claritastok ellen“. Ez a diák fején találta a szeget. Egy új világ volt keletkezőben, melyet nem láttak sem a gubernium, sem a vádló tanárok, csak Szász Károly s az a diák hallgatója. Lehetetlen észre nem venni a hasonlóságot Szász vádolása és pere, valamint a mi főgondnokunk tiltakozása és a kormányzószékhez való jelentéstétel között. Daniel főgondnok tiltakozása ugyan nem érte el célját, de egy üdvös eredménye mégis volt. Az, hogy a tantervi reform igen élénk és beható megvizsgálás és vitatás alá került. S itt azzal az örvendetes jelenséggel találkozunk, hogy a főtanács figyelme apró és kicsinyes egyenruházati kérdések, haj- és szakálviselési szabályok szellemtelen és kínos vitatása helyett nagy elvi kérdések, átfogó jelentőségű problémák vitatása felé fordul, ami majdnem félszázad óta most történik először.

A corundi zsinat az új tantervet nemcsak elfogadta, hanem azonnali életbeléptetését is kimondta. De a tényleges helyzet az volt, hogy az életbeléptetés összes előfeltételei hiányoztak s már a legelső lépések megtételénél kitűnt, hogy mennyi nehézség és akadály tornyosul útjába. Mindenekelőtt hiányoztak a *szakrendszerhez szükséges szaktanítók*, hiányoztak a szükséges tantermek, a reálék tanításához a szemléltető eszközök, természettani laboratórium, ásványok, növények, térképek. És első sorban hiányoztak a tankönyvek. Brassai tehát fáradhatatlan buzgósággal és csodálatos munkabírással megkezdte a kézikönyvek írását, majdnem azt mondtam: gyártását. Megindította a *Kék könyvtárt*, melyben az iskolai kézikönyvek egész sora jelent meg, a legtöbb tőle magá-

tól. A vegytan és fizika tanítására nem voltak kísérleti eszközök. 600 frtot ajánl fel e célra olcsó kamat mellett, amelyet később elenged. Ásványokat gyűjt s növényeket kiránduló útjain. A könyvtárt gondozása alá veszi, rendezi s a magáéból 400 darabbal gyarapítja. A műének (harmonia) tanítás költségeire gyűjt. Két ízben volt igazgató s azonfelül *paedagogarka*, kinek az volt a feladata, hogy a végzett tanulók közül a kiválóbbakat kiszemelte s mint osztálytanítókat a tanítandó tárgyakra előkészítette, a módszeres eljárást velök megismertette. Ma úgy mondhatnók: ő volt a tanárképző intézet vezetője, a tanárképzés vezetője és igazgatója.

Felebbvalói és kartársai nem osztatlan elismeréssel figyelték működését. Voltak bámulói, de voltak gáncsolói is. De az ifjúság tisztelettel és szeretettel vette körül, mert őszönösen megérezte a csupán érte fáradó, önzetlen nemességű tanítója szívének melegét és szeretetét. A tanár és tanuló közötti feszes kimertség és a katedra olimpusi tekintélye nála az öregebb barát támogatásává nemesedett, a tanuló részéről a bizalmas ragaszkodás melegével cserélődött fel.

Ennek a beköltözött új szellemnek nem utolsó hatása az, hogy a fegyelmezés eszközei szelidülnek. Az 1839. évi törvények, melyek majdnem 10 évig készültek, még beszélnek a „vessző alól kikerültekről“, sőt a „kikelés“ örömeinek megváltásául pénzdótot állapítanak meg. De az 1842. évi főtanács a „korbáccsal, vesszővel, pálcával s akármely ütő eszközzel“ való testi büntetést teljesen megszünteti. E céltudatos, serény, építő munka közben az idő gyorsan haladt. Észre sem vesszük s már itt van 48 március idusa. Megharsannak a szabadságharc riadói, a kollégium kiürül, a diákok a könyveket karddal cserélik fel. Brassai 1848 júniusában még egy könyvnyomdának saját költségén való felállításával foglalkozik, de novemberben eltűnik szemeink elől s csak 1859-ben kerül megint vissza, mint tanár egész rövid időre.

Íme e néhány vázlatos vonás is mutatja, hogy a múlt század 40-es éveit kollégiumunk történetében a hosszú szellemi tepedés letargiája után a felébredés, eszmélés és öntudatrajuttatás céltudatos munkásságának korszaka, melynek vezérmunkása Brassai, az a Brassai, aki nemcsak eszméket termel, hanem buzgó és önzetlen lélekkel beáll a munkások sorába s megfélemlítve magáról, érdekeiről, csak a közt szolgálja. E munkájában nem kedvetlenül látta őt a gáncsoskodók akadékoskodásai, mert lelkiismerete és az

ifjúság érdekeiért élő meleg szíve biztosítja arról, hogy jó úton halad, mely az unitárius halhatatlanok Pantheonjába visz.

Áldott az Úr, a gondviselő, hogy nekünk adta őt.

III. Bezáró.

Mondotta: Vári Albert, az U. I. T. alelnöke.

Az igazi nagy embereknek már itt a földön kettős életük van. Egyik az, amíg halandó testben itt járnak, amíg gondolkoznak, éreznek, szeretnek, cselekednek és boldogítanak másokat. Ez az élet elmulik, mert minden, ami porból való, porrá is lesz. A másik élet pedig az, amit haláluk után élnek a földi halhatatlanság világában. A testi halál után feltámadnak eszméikben és gondolataikban, szellemükkel hatnak az utánnuk következő nemzedékekre éppen úgy, mint a tóba dobott kő, még akkor is érezteti hatását az általa megindított hullámgyűrűkben, amikor maga már régen mozdulatlan áll a tó mélyében. Az Istennek ebben a csodálatos világában még az anyag sem enyészik el. Annál kevésbé győzedelmeskedhetik az idő a szellemen s annak munkáin. A nagy szellemek ujjászületnek a történelem izzó kohójában.

Ilyen kettős élete van Brassainak is. Az a Brassai, akit mi idősebbek színről-szinre ismertünk és láttuk, amint magas s kissé előrehajolt termetével, a prófétákra emlékeztető hófehér szakállával és szeretetet sugárzó szemével, vállán hosszú condrakabátjával járt-kelt az utcákon; akit itt, ebben a teremben olyan szorongó félelmek között vártunk az érettségi vizsgán, amelyről soha el nem maradt; az a Brassai, akiről életében nem minden alap nélkül legendák keltek szárnyra: hogy a zongorabillentyűit íróasztalára lerajzolta s azon megtanult zongorázni, hogy tndományos vizsgálódása közben az óráját a tóba dobta s a békát a zsebébe tette, hogy annyira elmerült egy könyv olvasása közben, hogy az esküvőjét elfelejtette, hogy az utcán sétálva, lépéseit számolta, egy többjegyű szám logaritmusát számította s ezek mellett ugyanazon időben barátságosan köszöntötte nagyszámu ismerőseit . . . az a Brassai már régen nyugszik a házsongárdi temetőben. Azóta újabb emberek jöttek, újabb eszmék és eszmények nyomultak előtérbe, újabb csillagok tűntek fel, amelyekről azt hittük, hogy elhomályosítják azokat a száz év előtti reformokat, terveket, eszméket és igazságokat, amelyekkel Brassai gazdagította ezt a világot. De neki is